

“akcijski intelektualac” koji diplomaciju smatra umjetnošću, a pravoga, velikog državnika, kakvih nema mnogo, najvažnijim povijesnim ličnostima.

Tvrtko Jakovina

DUŠAN BILANDŽIĆ
HRVATSKA MODERNA POVIJEST
 GOLDEN MARKETING, ZAGREB 1999.

Krajem 1999. godine iz tiska je izišla knjiga akademika Dušana Bilandžića *Hrvatska moderna povijest*. Sadrži 17 većih cjelina podijeljenih na podcjeline, a ove se dijele na veliki broj tema koje čine uže cjeline. Njihov raspored metodološki je dobro komponiran. Teme su pisane pregledno i sadržajno, obuhvaćaju uglavnom sva najznačajnija razdoblja koja je prema sadržaju trebalo opisati. U svezi s tim, autor u uvodu navodi da se svaka od 17 cjelina, kao i njihovi podnaslovi mogu čitati kao samostalne cjeline, što je točno. Zato čitatelj može s obzirom na obimnost knjige posegnuti za onim cjelinama i temama koje ga posebno zanimaju, odnosno prema kojima ima više afiniteta.

Knjiga počinje prikazom povijesti Hrvatske u drugoj polovici XIX. stoljeća kada, nakon burne 1848/1849. i uspostave Bachovog apsolutizma, počinje razvoj moderne Hrvatske. Taj razvoj autor prati do sloma Austro-Ugarske monarhije i stvaranja Države Slovenaca Hrvata i Srba 1918. godine. U tom se odjeljku naznačuju se mnoga zanimljiva pitanja koja zaokupljaju pozornost čitatelja i koja traže reviziju nekih dosadašnjih prosudbi ili se pak otvaraju nova pitanja (npr. pitanje opravdanosti postojanja Monarhije, pitanje što je Monarhija mogla osigurati Hrvatima da je opstala i drugo.) Zanimljiva su autorova zapažanja o položaju Hrvata u Prvom svjetskom ratu, kao i njegova točna konstatacija da im pobjeda i jedne i druge zaraćene strane nije

donosila nikakvo dobro. Obrazlažući unutrašnje probleme dvojne Monarhije autor nas upoznaje s uzrocima njezine propasti (duhovni zarobljenik politike velike Njemačke i iracionalni mađarski nacionalizam).

U odjeljku o stvaranju Države Slovenaca Hrvata i Srba, autor nam prezentira originalne i zanimljive misli i konstatacije koje se odnose na mnoge dileme hrvatskog političkog života, koje se odnose na mnoge dileme hrvatskog političkog života, koje su se odnosile na odlaganje odluke o raskidu državnopravnih veza s Austro-Ugarskom. Uzrok tome vidi u privrženosti Hrvata principu legitimiteta.

Analizirajući politiku čelnika Kraljevine Srbije i Države Slovenaca, Hrvata i Srba, autor upoznaje čitatelja s činjenicama koje su kasnije prouzrokovale ključne konflikte u novostvorenoj jugoslavenskoj državi. U svezi s tim autor uočava razlike u političkim stavovima kreatora nove države. Na temelju tih razlika pretkazuju se budući oštri politički sukobi. Po autorovom mišljenju sukobile su se dvije državopravne koncepcije, dva kulturno-civilizacijska mentaliteta uz mnoge druge razlike (vjerske, različito shvaćanje oblika vladavine, političkih odnosa i drugo).

Čitatelju će biti zanimljivo autorovo objašnjenje uzroka hegemonističkog položaja Srbije u novostvorenoj državi. On se, kaže autor, temelji na ideji velike Srbije i pravoslavljju, što određuje centralizam i unitarizam kao model uređenja države kojima se suprotstavlja hrvatski federalizam. Elaborirajući borbu centralista i federalista, opisuju se, istina ukratko, osnovne odrednice Radićeve politike s konstatacijom da je njegova stranka vrlo brzo izrasla u glavnog nositelja hrvatske političke i državne ideje, postavši globalni nositelj otpora cjelokupnom državnom ustrojstvu, podižući kod seljaka obrazovanje i kulturu, učinivši ga tako glavnim političkom snagom Hrvatske.

Odjeljak u kojem se opisuje razvoj naci-fašističke i komunističke (boljševičke) ideologije u Hrvata, čitatelj će između ostalog naći odgovor na pitanje zašto se u Hrvata do

1941. godine te ideologije nisu mogle razviti u pokret već su ostale na stupnju sekti. Ustaše su, kaže Bilandžić, preferirale zavjereničku politiku, računajući na pomoć nacifašističkih država, dok su komunisti svoju ideologiju utemeljili na neostvarljivim idejama (vizija spektakularnog sloma svjetskog kapitalističkog sustava pod udarom serija proleterskih revolucija).

Opisujući fenomen komunizma, autora zanima pitanje uspona komunističke ideje u tijeku Drugog svjetskog rata. Jedan od bitnih odgovora na to pitanje on nalazi u tome što su komunisti, iako internacionalisti postali jedini "nositelji jugoslavenske ideje" koju su napustili nekadašnji nacionalisti, postavši "instrument hegemonije vladajućeg vrha Srbije koji nikada nije prihvaćao istinski politiku nacionalne ravnopravnosti."

Osvrćući se na položaj hrvatskog naroda uoči Drugog svjetskog rata, autor polazi od poznate činjenice njegove ideološke podijeljenosti na tri bloka, od kojih je jedan snažan i većinski (građansko-demokratski koji predvodi HSS s Mačekom na čelu) i dva marginalna (komunistički i ustaški), ali vrlo agresivna, koja su se, kaže autor, "kapilarno infiltrirala u sve društvene sredine."

Iznoseći svoja razmišljanja o ratu u Jugoslaviji autor ističe da se u njoj vodilo više ratova s različitim ratnim ciljevima (oslobodilački, građanski i socijalistička revolucija), s napomenom da je u tom ratu Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) bila jedina autentična jugoslavenska snaga. Treba ukazati i na autorovu ocjenu rata u Jugoslaviji kao građanskog rata. Taj se pojam u političkoj terminologiji i historiografiji od 1945. do 1990. nije smio službeno koristiti. Za građanski rat u Jugoslaviji autor kaže da se vodio za Jugoslaviju i protiv nje, za smjenu starog režima vladajućih klasa i protiv te smjene. Ono što je svim protivničkim snagama bilo u središtu politike bilo je nacionalno pitanje.

Ocjenujući karakter građanskog rata autor uočava njegov dvojak karakter. Vodio se on unutar nacija (građanska i komunistička

frakcija) i između nacija. Pri tome konstatira da je KPJ jedina vodila politiku zaustavljanja rata što je, utvrđuje autor, bilo vrlo složeno jer je bilo vrlo teško zadovoljiti sve sukobljene strane. Usprkos tome, tvrdi autor, komunisti su u tome uspjeli.

Čitajući ove djelove čitatelj će naći odgovore na mnoga pitanja iz najnovije hrvatske povijesti i povijesti Jugoslavije. Taku su npr. i pitanja koji su društveni slojevi činili osnovnu ustaničku partizansku masu, što je za građansku nacionalističku ideologiju značilo stvaranje jugoslavenske federacije, na koji su način komunisti formirali disciplinirane vojne formacije, koju je ulogu u tome imala komunistička ideologija, zašto je obnova Jugoslavije za njezine tvorce bila izniman uspjeh.

Za Jugoslaviju autor tvrdi da je bila jedna od najkonfliktnijih država u Europi, pa i u svijetu, u kojoj su postojale sve proturječnosti naše civilizacije (multikulturalnost, multinacionalnost, multireligioznost i multiciviliziranost). Navedenom autor još dodaje i neujednačenost gospodarskog razvoja. Za autora je Jugoslavija bila paradigma glavnih problema civilizacije s najtežim proturječnostima.

Razdoblju hrvatske povijesti od 1848. do 1945. godine autor je posvetio oko 200 stranica teksta. Do kraja ovog dijela knjige njezin sadržaj odgovara uglavnom njenom naslovu. Na ostalih 600 stranica autor opisuje povijesni razvoj Jugoslavije u kojem se u pojedinim djelovima inkorporira povijest Hrvatske. Bolje rečeno, opisuje se refleksija politike jugoslavenskog političkog vrha na prilike u Hrvatskoj. To razdoblje od 1945. do 1990. čini glavni dio knjige. Ono je, svakako mnogo bliže autorovim znanstvenim afinitetima. Iz tog je područja dosad objavio više poznatih knjiga, a kao jedan od sudionika i aktera poslijeratne jugoslavenske i hrvatske politike došao je u posjed i izvorne građe koju drugi istraživači ne posjeduju ili do nje ne mogu doći. Zato su njegove ocjene o događajima tog doba dragocjene i mogu poslužiti kao temelj i poticaj drugim povjesničarima za daljnja istraživanja.

Poslijeratni razvoj Jugoslavije i Hrvatske autor je podijelio na više faza čije granične odrednice uglavnom određuju prijelomne odluke partijskih kongresa i sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (ranije KPJ) i Saveza komunista Hrvatske (ranije KPH), nakon kojih su slijedili osnovni državni akti, ustavi i zakoni.

Gledajući generalno na to pitanje taj se razvoj kretao od uspostave revolucionarne diktature preko ispreplitanja te diktature sa samoupravljanjem, odnosno kasnije između centralizma i federalizma te tržišnog i netržišnog gospodarstva. Dijelovi knjige koji opisuju ove događaje dramatični su pa se čitaju s posebnim interesom. Onima koji su bili njihovi sudionici, bez mogućnosti da išta u njihovom tijeku izmijene knjiga otkriva mnoge tajne za koje nismo mogli znati. Posebno se to odnosi na one dijelove knjige u kojima se opisuje razdoblje partijske i državne krize, unutarnji sukobi partijskih rukovodstava kao i sukobi i suprotnosti među republikama koji su prijetili raspadom Jugoslavije.

Knjiga Dušana Bilandžića evidentno dokazuje da je Jugoslavija, u kojoj je vladala čelična pesnica Josipa Broza Tita i KPJ (SKJ) i nije bila tako čvrsta, te da je u mnogim segmentima bila lako ranjiva. Titova umješnost vladanja i Ustav iz 1974. godine, kao i međunarodne okolnosti, produljavale su joj život. Ključni problem unutrašnjih odnosa u Jugoslaviji, po mišljenju autora, proizlazio je iz procesa kojim se ograničavala suverenost republika ostvarena u ratu, naročito u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Koncentracija strategije razvitka države u Beogradu negativno se odrazila na sveukupne odnose jer je jačala moć Srbije. Ocjenjujući ulogu Tita u toj centralizaciji Bilandžić tvrdi da je on (Tito) vješto balansirao i manevrirao između suprotstavljenih političkih tendencija, postavivši se na čelo nadnacionalne društvene sile koja je vladala Jugoslavijom. Osnovna bit problema jugoslavenskog razvoja, koja je stalno producirala suprotnosti u državi, bila je, kaže autor, što se centralizam i federalizam

nisu mogli usporedno razvijati, a na tome je inzistirao partijski vrh na čelu s Titom. Nasuprot njemu Kardelj, a donekle i Bakarić, bili su za afirmaciju federalizma i samoupravljanja (proturječnost teorije i prakse jugoslavenskog razvoja).

Opisujući događaje u Hrvatskoj od 1945. do 1950. autor konstatira da je ona u tom razdoblju pomaknuta iz svog prirodnog srednjoeuropskog kruga, još dublje nego 1918. i tako potisnuta u balkanske prostore. Konstatiravši da je KPH preuzela potpunu odgovornost za razvoj Hrvatske nakon 1945. on opravdano tvrdi da ona nije mogla odgovoriti toj ulozi i to zato što je u potpunosti bila u vlasti KPJ. Zanimljiva je autorova konstatacija u svezi s tim da slomom NDH nije nestala ideja o nacionalnoj hrvatskoj državi koju će prihvatiti druge političke snage.

U ovom poglavlju knjige autor opisuje i položaj Srba u Hrvatskoj. On im zamjera što su svoju sudbinu tada vezali za sudbinu Jugoslavije, kao i to što su izražavali nakon 1945. "pobjedničku jarost, mržnju i osvetu" prema hrvatskim zarobljenicima. Na hrvatsko-srpske odnose, po mišljenju autora, negativno se odrazilo stanje što je udio Srba u državnoj upravi (posebno u unutrašnjim poslovima i vojsci) i partijskim strukturama bio u nesrazmjeru s njihovom brojnošću u Hrvatskoj, pa se činilo da su vladajuća nacija.

Gospodarskom razvoju autor je posvetio dovoljno prostora. On detaljno opisuje proces kolektivizacije sela i upozorava na svu njezinu štetnost. U opisu nije zapostavio ni proces obnove i izgradnje zemlje, te razvoj industrijalizacije. Razdoblje od 1945. do 1950. ocjenjuje kao etapu obilježenu žestokim političkim borbama, gospodarskom i ideologijskom ofanzivom u kojoj se likvidiraju kapitalistički odnosi, višestranačje, pravne zakonitosti tržišnog mehanizma i drugo.

U objašnjavanju početka nacionalnih sporova u Jugoslaviji Bilandžić uočava paradoks postojećeg stanja koje se sastoji u postojanju federativne države i centralističkog upravljanja. Za autora je centralizam bio nemi-

novan i neizbježan jer je trebalo obraniti tekovine revolucije. U prvim godinama nakon 1945, po mišljenju autora, nije bilo na uštrb ni jedne nacije ni federalne jedinice. U kasnijim fazama razvoja to će se izmijeniti i odgovarat će najviše Srbiji. Centralizam je u sebi nosio klicu budućih razdora jer je, kaže autor, bio inkompatibilan s nacionalnom ravnopravnošću. On dolazi u krizu vrlo rano, već 1948, u vrijeme sukoba sa Staljinom. Od tada se "otvaraju vrata raspravama o fundamentalnim problemima socijalizma" i traže se novi pravci kojima će se "usmjeriti razvoj novim putevima" tj. putevima samoupravljanja kao prvog tranzicijskog gospodarstva iz državnog u samoupravni socijalizam.

Veliki dio knjige obuhvaća analiza nedostataka razvoja (koji ne stimulira podizanje društvene proizvodnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti) u kojem je glavno pitanje bila raspodjela i raspolaganje viškom rada. Razdoblje od 1954. do 1964. označeno je stanjem između diktature i samoupravljanja u kojem dominira opis udara na demokratske tendencije koje su se razvojem samoupravljanja razvijale u jugoslavenskom društvu. U pokušajima prve privredne reforme autor uočava šanse za gospodarski i politički preobražaj (tržišna privreda, liberalno-demokratske tendencije, višestranačje), što su centralističke snage spriječile da se komunistički režim ne uruši i Jugoslavija ne raspadne (1962.)

U VIII. glavi knjige autor opisuje razvoj Hrvatske od 1950. do sredine 1960. godine. Hrvatska se u tom razdoblju pretvara od pretežno seljačke u industrijsku zemlju, te početkom 60-ih godina ulazi u red srednje razvijenih industrijskih zemalja. U tom razdoblju uočavaju se i velike promjene u političkom životu koji se budi s vrlo različitim nositeljima, tendencijama i motivima. Bio je to, kaže autor, početak hrvatskog nacionalnog pokreta, kao preteče pokretu koji će se javiti 1971. godine.

Veliki dio knjige ispunjavaju sadržaji koji razlažu raskol u partijskom državnom vrhu,

eiji su uzroci rezultat suprotnosti između konfederalnih i centralističkih snaga. U tom se razdoblju, po mišljenju autora, nagomilavaju brojne teškoće koje nastaju u raskoraku između programskih ciljeva reforme i mogućnosti njene realizacije. Dragocjene su autorove ocjene Kardeljeve vizije konfederacije i otpora koje toj konfederaciji pružaju centralisti (uglavnom srpski partijski vrh). U svezi s tim isprepliću se sukobi oko raspodjele državnih investicijskih fondova, koji se manifestiraju kao nacionalni sukobi, pogotovo s obzirom na zahtjeve Slovenije i Hrvatske. Hrvatsko rukovodstvo u tome prednjači (traži se prekid investicija od strane federacije koji se odobravao preko beogradskih banaka). Po mišljenju autora, hrvatsko je rukovodstvo 1968. godine započelo višegodišnju bitku za likvidaciju saveznog kapitala. Ta se bitka isprepliće s borbom za hrvatski suverenitet u okviru Jugoslavije. Po mišljenju autora novo hrvatsko rukovodstvo, na čelu s Mikom Tripalom i Savkom Dapčević-Kučar, unosi u hrvatsku politiku ideje modernizacije s posebnim uvažavanjem nacionalnog eimbenika. Ono prihvaća tržišni mehanizam u gospodarstvu i vjeru u ideologiju samoupravljanja. Tko želi saznati dublje korijene hrvatskog nacionalnog pokreta saznat će ih iz ove knjige.

U daljnjem tekstu autor raspravlja o ustavnim promjenama (1967/1968.), prateći usporedno federalizaciju SKJ (1969.), te reformu federacije, unoseći u ustavne odredbe konfederativne elemente (1970.). U posebnom poglavlju opisuje se hrvatski nacionalni pokret (1969-1970-1971.), pri čemu vidno mjesto zauzima X. sjednica SKH, za koju autor kaže da je bila veoma značajna za političke odnose u Jugoslaviji i njenu sudbinu.

Njome se, kaže autor, široko otvaraju vrata slobodnijem političkom životu i duhovnom stvaralaštvu u svim područjima znanosti, kulture i umjetnosti. U događajima koji su se pojavili 1971. godine u Hrvatskoj autor uočava tendencije rušenja komunističkog režima i stvaranja samostalne Hrvatske. Analizom

razvoja hrvatskog nacionalnog pokreta autor vrlo uvjerljivo razlaže uzroke njegova uspona i pada, pri čemu se opširno osvrće na Titovu dvoličnu politiku prema tom pokretu i sukobima unutar hrvatskog partijskog vodstva.

Zadnji djelovi knjige opisuju razdoblje od 1971. do 1990. godine. U tom dijelu autor odgovara na mnoga pitanja razvoja Jugoslavije. U središtu je, svakako, pitanja održanja Jugoslavije, konfederacijom i samoupravljanjem. Uz navedeno opisuje se i proces raspada Jugoslavije, te agresija Srbije i JNA na ostalu Jugoslaviju i stvaranje samostalne Hrvatske.

Iz hrvatske povijesti tog razdoblja zanimljivi su opisi uzroka sloma nacionalnog pokreta i posljedice koje su nakon tog sloma uslijedile. Interesantne su i ocjene Titove uloge u ovom razdoblju za kojeg se navodi da je trajno držao reformski smjer. Po mišljenju Bilandžića, Tito je bio svjestan da će se njegovom smrću Jugoslavija i SKJ raspasti. Ocjenjujući Tita kao vladara, autor prihvaća Krležinu ocjenu njegove ličnosti. Za Tita Krleža kaže da je bio autokrat i diktator koji je vladao demokratskim metodama.

Nakon opisa nastanka samostalne Hrvatske i njezinog međunarodnog priznanja, autor je u Epilogu dao zažet prikaz razvoja Republike Hrvatske do 1999. godine. Obraćajući se čitatelju na početku knjige, autor navodi da je knjigu trebao završiti s opisom dogašaja u 1992. godini, ali da je "podlegao pretpostavljenoj želji čitatelja da ga "dovede" do dana izdanja knjige dodavši Epilog."

Gledajući knjigu u cjelini, ona je vrijedan doprinos našoj historiografiji, bez obzira što je njen sadržaj obimniji događajima jugoslavenske nego hrvatske povijesti čime njen naslov donekle odstupa od sadržaja. Autor je knjigu pisao najviše na temelju saveznih i republičkih partijskih dokumenata, a manje na ostaloj arhivskoj građi i literaturi. Takav metodološki pristup uvjetovao je i njen sadržaj. U knjizi zato prevladavaju politički događaji inicirani odlukama partijskih i državnih forumskih tijela (najviše saveznih) koji se

reflektiraju na sveopće odnose. Posebno valja istaći da autor po prvi put objavljuje neke dosada potpuno nepoznate dokumente (npr. zapisnike tajnih sjednica najužeg Titova kruga) koji daju novi pogled na politička kretanja tog vremena. Zamjerka bi mu se mogla dati na prevladavanje političkog faktora i zanemarivanje ostalih odrednica života. Opisi se uglavnom kreću u ocjenama generalne partijsko-državne politike jugoslavenskog vrha. Da je opis tih zbivanja sažetiji knjiga bi čitateljima bila interesantnija. Tada bi sigurno bili zakinuti oni koji ta zbivanja žele temeljitije upoznati.

Ono što u opisu partijskih odluka imponira to su uvjerljive i prihvatljive autorove ocjene tih odluka kojima je pokazao da je izvrstan društveni i politički analitičar, koji čitatelja u potpunosti uvjeri u svoje tvrdnje, upravo zato jer su njegove ocjene znanstvene i povijesno prihvatljive.

Ipak, ovom smo knjigom ostali uskraćeni obrade globalnih kretanja jugoslavenskog i hrvatskog društva jer su u knjizi socijalni, demografski, kulturni, prosvjetni i ostali odnosi ostali na margini. Međutim, s obzirom na autorovu metodološku koncepciju taj se zahtjev može i zanemariti.

Čitajući neke dosad objavljene prikaze ove knjige zapazio sam da autoru zamjeraju što nije opisao ovaj ili onaj događaj, što ovom ili onom događaju nije dao više prostora. Smatram da takve primjedbe nisu prihvatljive. Autor je u knjizi ipak dao svoje prosudbe o svim bitnim događajima. Onim zbivanjima kojima je dao manje prostora ipak je dao ocjenu. Tekst knjige se prati s velikim interesom, ali se veća čitkost mogla postići skraćanjem mnogih preopširnih citata, opisa i ponekih ponavljanja.

U zaključku mogu ponoviti da je ovom knjigom naša historiografija obogaćena novim saznanjima te da će biti nezaobilazan izvor i pomoć svima koji će ubuduće pisati povijest Hrvatske i Jugoslavije od 1945. do 1990. godine.

Franko Mirošević

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LIII
ZAGREB 2000.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIII, str.1-283, Zagreb 2000.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky